

KÖNYVEK KÖZÖTT

„TÁVOLODÓBAN”. MÁRAI SÁNDOR:

A TELJES NAPLÓ, 1974–1977

Fajsúlyos, komoly irodalomtudós vetette fel a kérdést, használ-e Márainak a teljes napló vonatott megjelentetése. Nehéz válaszolni, a probléma nyilván őt is nyugtalanította, ezért is egyezett bele a rövidített kötetek megjelentetésébe (ezeket ő rendezte sajtó alá, tehát a szövegtengerből kihagyta, amit főlegesen, túlbeszéltnek vélt). Tisztában volt a napló és önéletrész korlátjaival is: más jelent a napló írója és egészen más olvasója számára. Az olvasó nem azonosul az élmény ihletadó, lejegyzésre érdemes közvetlenségével, talán egészen más benyomásokat szerez, mint az élmény kommentálója. Feszültség forrása az is, hogy valaki kendőzetlen nyíltsággal beszél önmagáról, eseményekről és gondolatairól, de beletéved az önéletrész ingoványába. Az önéletrész kultusza épp ezekben az években virágzott: mindenki kötelességének érezte, hogy megírja önéletrészét, abban a félreértésben, hogy meg kell ismertetnie a világgal életét és addig szemérmesen rejtgetett írói tehetségét. Márai szerint az önéletrész is lehet hasznos és érdekes, ha a személy mögött láttatja korát és annak legfontosabb eszméit, történelemformáló erőit is. Ilyen szándékkal írta teljes naplóját, s abból kibontakozik a kor, s annak a múltból fakadó legfontosabb jellemzői. A „távolodó” Márait öregedése, sokszor elpanaszolt fáradtsága, fel-feltámadó apróbb-nagyobb betegségei olyan kritikai éleslátással ajándékozták meg, amelynek addig is birtokában volt, de nem ilyen higgadt bölcsességgel, távolságtartással. Sokszor megrója a kor íróit, hogy „riszálnak” és magamutogatók. Efféle gesztusokat nála is felfedezhetünk, de nem ezek a jellemzők, sokkal inkább a nosztalgia és a végesség tudata uralja előadását. Érezhető a kommentárok szemléletváltása, a másik ember problémáira megnyílás készsége és egyfajta sztoikus bölcselkedés, amellyel a világ eseményeit értelmezi. A négy év, amelynek eseményeit a kötet átfogja, nem igazán különbözött az addigiaktól és a következőktől, megjelenítője mégis „megemeli” őket, s azt a csalóka hitet kelti, hogy magunk is a világtörténelem forogatójának közvetlen átélői, kritikussai és nem csak elszennvedői vagyunk. (Bosszúságot csak az okozhat, hogy a több mint 600 lapos könyvet nehéz olvasni, elegánsabb, hasznosabb lett volna kétéves bontásban kiadni.) Megjegyzendő: a sztoikus magatartás Márai első naplójától kezdve szemléletmódjának és a világ eseményeiről alkotott véleményének egyik jellemzője, de sok és keserű tapasztalata nyomán lett bölcséletének — ha szabad ezzel a fogalommal élnünk

— végpontja. Elsősorban az a felismerése vezérelte, hogy a világ lezüllött, és végső romlás fenyegeti, amellyel az egyes ember nem szállhat szembe, de kötelessége tehetsége szerint protestálnia. Tapasztalata szerint sokkal többen vannak a pillanatnyi előnyök reményében megalkuvók, mint a szellemi ellenállás minden következményét vállalók (közéjük sorolta magát is).

Ez a sarkított véleményalkotás magyarázza el-lenszenvét azok iránt a magyar írók és művészek iránt, aki vele ellentétben nem az emigráns életformát választották, hogy szabadon, cenzúra közbeavatkozása nélkül vagy öncenzúrát gyakorolva ír-hassanak. Furcsa önellentmondásként értékelhetjük, hogy pontosan érzékelt e szabadság korlátjait is. Ráadásul sem Olaszországban, az USA-ban pedig még kevésbé tapinthatta ki azokat az érzelmeket, amelyeket egy-egy általa hevesen bíralt magyar alkotó művei keltettek a honi olvasókban.

Már itthoni tartózkodása éveiben távolságtartó iróniával figyelte a népi írók tevékenységét, elsősorban a szociográfiák irodalmi értékét tekintve kétségesnek (nem ő volt az egyetlen!), s a műfajról emigrációja idején is erős fenntartásokkal írt. „A »népi irodalom« szuszogva felsorolta mindazt, amit »a nép«-ről tudni kellett: hogyan él, milyenek az életfeltételei, hogyan élnek vissza az urak a »nép« munkaerejével. Lehet, hogy ez hasznos volt — bár nem valószínű, hogy az ilyen monografikus erőlködés valaha is elindít nagy társadalmi változásokat —, tisztázza a fogalmakat, de a »változást« természeti erők idézik fel, nem az elmélkedések. Mégis az aufkláristák erőlködése hasznos minden időben. De a »népi« irodalom még soha nem alkotott irodalmi értelemben semmi jelentőset, mert mindig csak a »materialista« tényeket írta le — soha nem beszélt arról, igazában milyen belülről a »nép«, tehát a paraszt, a munkás, mit gondol, mi az emberi, belső valósága — mindig csak arról beszéltek, hogyan él, soha arról, hogy a fizikai létezésen túl is ember.” (435–436.)

Márai ellenszenvé, erős, olykor igazságtalan kritikája voltaképp nem is a népi irodalom, sokkal inkább egyes népi írók ellen irányult. Újra meg újra foglalkoztatta Illyés Gyula szerepe, hiszen ő volt a hazai irodalomnak az a tekintélye, akit külföldön, kivált Franciaországban is elismertek, számon tartottak, úgy emlegettek, mint a rendszer belső bírálóját. Olaszországból vagy az USA-ból visszatekintve nem tudta elfogadni, hogy a szovjet szuronyokon nyugvó rendszert lehet „belülről” bírálni. Illyést szerepjátszónak, költészetét „fahangúnak” vélte, még az *Egy mondatot* is szerepversnek tekintette. Azzal tisztában volt, hogy a rendszernek szüksége van Illyés Gyulára, de nem tágított attól

a véleményétől, hogy Illyésnek is szüksége van a rendszerre, amely el- és kitartja. Ezt a véleményét látszott igazolni, hogy a Magyarországon maradt író szerepelt írásaival a rendszer vezéreit köszöntő kötetekben, és elismerő cikket közölt a kádári kultúrpolitika irányítójáról, Aczél Györgyről. (Nem gondolhatta, hogy Aczél után sokkal rosszabbak is következhetnek.) Sok, Illyést és szerepét tollhegyre tűző megnyilatkozása közül a legszélsőségsébbet, legindulatosabbat idézem — pontosan mutatja írója elfoglaltságát:

„November 5. A *Magyar Hírek* elnevezésű budapesti kommunista propaganda folyóirat egyik utolsó számában Illyés Gyula — ez a műparaszt és ál-népfői, a kommunistákkal mutyizó lumpenburzsoázia egyik alattomos, sunyi statisztája — üdvözlő feliratot intéz egy Aczél György nevű budapesti kommunista korifeushoz — miniszterelnök-helyettes, a megszállott Magyarország kommunista bábkormányának egyik tagja — abból az alkalmából, hogy a jeles kommunista betöltötte 60. évét. (Illyés specialista az ilyen születésnap kántálásban, annak idején sietett hozzájárulni egy ünnepi albumban Rákosi Mátyás 60. életévének ünnepléséhez is.) A köntörfalazó nyalás, ahogyan a nemzet Gyuszija udvarol a kommunista kiválóságnak, egyik mellékmondatban elszólja magát: Illyés ünnepli Aczél közéleti működését, amely mindig »a békét szolgálta« és közben ezt írja: »Mert noha a béke alapja sokféle anyagot számlál (még hadianyagot is ama bizonyos nyugalmi állapot egyensúlyához)...« stb. Tehát megáldja és jóváhagyja a szovjet fegyverkezést, ahogy a püspökök a háborúban megáldják az ágyúkat és a szuronyokat. Ezt az alakot a vele mutyizó haladó értelmiségiek Magyarországon és külföldön — cégtáblának használják, a szerepéhes és baksiszomjas költőt, aki »nem kommunista«, csak éppen harmincöt éve — mindig »fenntartásokkal és azzal a józansággal, mely a magyar embert annyira jellemzi«, büszkén mutogatják, mint a szocialista magyar szellemi élet zászlóvivőjét. Fahangú, nyakatekert, suta prózája, üresen kongó, ünnepélyeskedő versei, mindez ok ezekben a körökben az ünneplésre — ami nem is csoda, hiszen a hazai magyar irodalom ezekben az években olyan mélyre süllyedt, hogy akár még egy Illyést is oda lehetett tuszolni az Olümposzra.”

Az igazsághoz tartozik, hogy Márai véleménye nem volt magában álló: irodalmi körökben is akadtak, akik Illyés Gyulát a mindenkori rendszerek uralkodó rétegéhez alkalmazkodónak, olykor kiszolgálójának nevezték. (Ilyen vélemények a rendszerváltozás után is olvashatók voltak.) „Távolodóban” Márai sok eseményre nem emlékezhetett pontosan, még a kommunista hatalomátvétel előtti időkben tallózva sem gondolhatta, hogy Déry Tibor, Illyés Gyula és Németh László egy gyékényen árultak; Déryt két regénye kapcsán szocialista-

realista írónak nevezte az emiatt önkritikára készített Lukács György, Németh Lászlót kizárták az Írószövetségből és hallgatni kényszerült, egyedül Illyés találta meg akkor a *modus vivendi*-t. Abban viszont igaza volt Márainak, hogy Lukács Györgynek a kor irodalmi életében betöltött szerepét negatívan értékelte (a filozófus és lelkes neofita követői hevesen támadták 1946 és 1948 között), s ezen a véleményén később sem változtatott. Bármennyire hangoztatják is, hogy Lukács a magyar esztétikai gondolkodás nagyszabású képviselője, az irodalomban betöltött szerepe kiábrándító volt. Idézem Márai naplójának rá vonatkozó részletét (356–358.):

„A Budapesten közzé adott *Társadalomtudományi Szemle* 1951. szeptemberi száma kerül kezembe. Éjjel olvasom, és néha szemem dörzsölöm. A folyóiratban Lukács György *Irodalom és művészet mint felépítmény* című előadásának szövegét közli. A neves szerző a Magyar Tudományos Akadémia 1951-es együttes ülésén tartotta meg az előadást. »Mindössze egy év telt el, mióta Sztálin elvtárs cikkei a nyelvtudomány kérdéseiről megjelentek és ma már elmondhatjuk, hogy a cikkek történelmiekké váltak...« — így kezdi. Aztán, oldalakon át, az önmegalázásnak valamilyen különös, gátlástalan, aljas és lihegő buzgalommal isteníti Sztálin elvtárs »lángeszűen meghatározott« (sic!) nyelvészeti tételeit: a *nospeak*, a *newspeak* orwelli előadásait. »Lángeszű, zseniális, történelmi jelentőségű« minden, amit Sztálin a nyelv felépítmény és nem-felépítmény jellegéről mondott: az irodalom és a művészet »felépítmény«, amely egy kor szociális viszonyaiból származik, a nyelv nem felépítmény stb. Babits *A gazda bekeríti házáat* című versét idézi és megállapítja, hogy a vers nem más, mint »aktív, harcoss kiállás a polgári, kapitalista alap mellett«. Ez így megy, oldalakon át és közben mindig újra isteníti Sztálin nyelvelméletét, a tételt, hogy a művészet és irodalom Homérosztól és Pheidiasztól Shakespeare-en át Tolsztojig nem más, mint a korabeli társadalmi viszonyok következménye, és a művész csak akkor alkot, ha a szocialista realizmus eszközeivel tükrözi a korabeli társadalmi viszonyokat. Ha az »alap«, amire egy korszak irodalma és művészete felépítményszerűen ráakodott, megrendül, »az alap legkisebb változása elég arra, hogy az irodalom igen nagy része végleges feledésbe merüljön«. Ezt az eltűnési folyamatot mindenütt megfigyelhetjük, Magyarországon is elég, ha a Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Tormay Cecile, Zilahy Lajos, Márai Sándor sorra gondolunk... És mindig újra: »Sztálin korszakalkotó zsenialitása (sic!) minden időkre meghatározza az irodalom és művészet felépítmény jellegét, stb.«. Ez az ember nemzetközi tekintélynek számított a baloldali esztétikusok szemében. Szolgaiban talpat nyalni, ahogy ez az »esztéta« Sztálin talpát nyalja, szemérmetlenebbül kínálkozni, buzgóbban toladodni nem lehet, mint ez az esztéta tette. Degradáltabb már nem lehet szel-

lemi alkotó ember, mint ezek a marxista esztéták és filozófusok. Ez már nem a vaskor. Ez a trágya-kor.”

Irodalmi értékítéleteibe belejátszott rokon- és ellenszenve. (Vita tárgya, helyes-e, de szubjektív nézőpontunktól aligha szabadulhatunk.) Többször és megértő azonosulással idézte a Kanadában nagyon szűkösön élő Fáy Ferenc költészetét, amelyet többen is keményen kritizáltak. Az akkori jelen hazai irodalmáról kevés jó szava akadt, úgy tapasztalta, ezt is előzönlötték a dilettánsok és a szolgák, annál szívesebben olvasta a régi szerzőket, Aranyt naponta, részben páratlanul gazdag szókincese miatt, s mindig is hangoztatta, hogy a nyelvben őrzi hazáját és hazaszeretét. „(...) számomra ez a »haza«. Magyar nyelv életem legnagyobb misztériuma, és hálás vagyok a sorsnak, hogy ez a vad, gyönyörű nyelv az anyanyelvem, amelyen mindent el tudok mondani. Itt az asztalon áll a *Magyar Értelmező Szótár* két vastag köteté (1550 oldal) — számomra ez a »haza«. Minden más — ország, terület, nép — ködös, homályos. A nyelv a hazám.” (384.) Éjjeli olvasmányai között, sok egyéb aktualitás társaságában Kosztolányi verseit és Radnóti halál-költeményeit találjuk. Krúdyt már mintha ritkábban forgatta volna, maradtak a költők és a Biblia. Gyönyörűségét lelte Vergilius *Aeneis*ében, az *Illászban* és Dante *Isteni Színjátékában* is. Ezek adták reményét, hogy a civilizáció még nem züllött le egészen.

A züllés tényeit az egész világban tapasztalta, Európában és Amerikában egyaránt. Különösen fájdalmas volt számára a civilizáció (cívis — polgár) értékvesztése, amelyet nem is olyan régen szenvedélyesen tagadott. Számptalan keserű feljegyzésében kárhozatja azt a mentalitást, amely fertőző betegségként terjedve elvetette a kultúrát, s az új, a „sikeres” embertípust vallotta ideáljának. A jólétbe csömörlött Amerika szerzésre összpontosító szemlélete taszította, s csüggedten kellett tudomásul vennie, hogy szeretett Európája is megfertőződött. Azt már korábban megírta, hogyan teszük tönkre a századok során felhalmozott és védelmezett értékeket az „idegenek”. Ez a *Féltékenyek* legfontosabb mondanivalója, s kassai tárgyú írásainak szemléletét is áthatotta. Idegenekként tekintett a megszállókkal kollaboráló behódolókra is, akik felszámolták a polgárságot, kivéztették a parasztságot, és hamis, osztály nélküli társadalom ábrándképével hitegették az embereket. Az elsekélyesített tudatú magyarságról jegyezte föl: hírek szerint „az embereket nem érdekli más, csak az anyagi előnyök, a pénzkeresés lehetősége, a jobb élet. Politika, világnézet, magasabb szellemi, etikai szempontok, ez mind közbömbös. A Nyugattól nem várnak segítséget, csak jobb, kellemesebb élethez való kellékeket, divatos termékeket. A szellemi élet battériáról él, a dinamó, a »mindennapos képzavarás«, egy kép állandósult tervezése sem működik. Szalon nincs, csak klikkek

vannak — a szellemi élet elposványosodik a gettóizmusban.” (306.)

1976-ban, Újév napján jegyezte föl: csak kerge rángatózókat, nem felelősen ünneplőket lát az olasz utcákon. „Egy civilizáció alatt ez a valóság, ez a nyavalyatörős ugrabugra, ami nem tánc többé — a tánc mindig szertartás volt —, csak a vége minden emberi megegyezésnek!” (301.) Meglátása szerint az emberiség, amely épp legfontosabb tartalmait, a szolidaritás és a gondolkodás képességét veszítette el, haláltáncát járja, a felbomlás jeleit mutatja. Leginkább Amerikában tapasztalta ezt. (A rövidített naplóból általában kigyomláta az Egyesült Államokat bíráló részeket.) Itt a különben színvonalas művészi termékeket, előadásokat is megrontotta a „mutatvány”, még a legnemesebb eszmények is elveszítették tartalmukat és vonzóságukat. Elgondolkodtató elmélkedését vetette papírra a vallások istenképéről: „Isten van vagy nincs, nem tudom. A vallások istenei degradálják az istenképzetet, emberszabású istent csinálnak egy Istenből, aki nem lehet emberi. Nem biztos, hogy vallási értelemben van Isten. De biztos, hogy mindenben — az emberben, a fűszálban, a csillagokban, a kőben — van valami isteni. Kétféle ember van: az egyik nem lát az emberben csak Jancsit és Juliskát. A másik, aki még az emberben is látja az istenit.” Feljegyezte, hogy a *Miatyánk* legszebb és leghitelesebb sora a „de szabadíts meg a gonosztól!” könyörgése, mert a gonosz mindenhol jelen van, saját erőnkéből nem szabadulhatunk meg tőle. „Ehhez külső segítség kell” — írta. Akiknek megadatik, a gonosszal való szembeszegülés maradandó példái. Ilyennek tekintette Mindszenty József bíborost, és így őrizte szívében az 1956-os forradalom emlékét, melyet szép szavakkal idézett vissza ezúttal is. Életre keltette a lázas októberi napokat a Szabad Európa szerkesztőségében, s azt a megrendítő pillanatot, amikor tudomásul vette: a forradalom elbukott. Fényképekről idézte vissza a rommá lőtt házak között csörömpölő tankokat, s a „srácokat”, amint „csámpásan, zsebre tett kézzel álldogálnak az orosz tankok között”. Visszatekintve teljes joggal így összegezte véleményét: „Ami történt, »több volt, mint bűn, hiba volt.«” De ki emlékezik már erre? A szabadságharc bukását elősegítő Amerikát ekkor már Ford és Carter elnökválasztási küzdelme tartotta izgalomban. A harcot végül a „baptista tökmagkereskedő” nyerte meg, s ez is jelezte a választók szellemi színvonalát. A győztest úgy adták el a televízióban, „mint egy újfajta szájvizet vagy melltartót”. „A nyugati világ legnagyobb hatalmi apparátusa ezeknek a manipulátoroknak birtokába jutott. Mint tegnap. Mint mindig a demokráciában. Lehet, hogy a tökmagkereskedő »jó szándékú«. De egy jó szándékú műveletlen ember a hatalom birtokában veszedelmesebb, mint egy nem épp jó szándékú, de

művelt ember, aki a műveltség reflexeivel le tudja mérni egy elhatározás következményeit." (406.)

Ebben a haszonszerzésre szakosodott világban egyetlen közösségóvó, szilárd pont: a család. (Ezek a gondolatai rokonai Chestertonéinak, akit többször elismeréssel méltat.) Amikor Lola, a felesége eszméletét veszítve összeesett, megtelt a lakás segíteni akarókkal. „Ahogy hamarjában összefutottak a szomszédok, az orvos, a házmesterné: ezt máshol nem tapasztaltam. Az egyetlen intézmény, amely a politikai, gazdasági küzdöttségben szenvedő Itáliában még működik, a család. Ez itt az utolsó elevelen, működőképes intézmény. Rögtön ott vannak, ahol segíteni kell és segítenek, mert tudják, hogy ebben az országban senki másra nem lehet számítani, csak a családra." (470.) Nem véletlen, hogy a demokrácia mezét viselő diktatúrák mindent megtesznek azért, hogy csökkentsék a családok kohézióját, s kivonják hatáskörükből a gyermekeket.

Távolodóban Márai sok jelenséget, embert tévesen ítélt meg. Vissza-visszatért Szolzszenyicinhoz, akit hosszú ideig a kommunista rendszer nyugatra exportált megbízottjaként emlegetett. Ezt a meggyőződését a *Gulag* olvasása után átértékelte, de akkor is maradt benne szemernyi gyanakvás (amelyet egyáltalán nem érzett például a fizikus Szaharov ellen). Amit Nagy Imréről írt, innen nézve rosszindulatú ferdtítésnek minősül. A vértanú miniszterelnököt levítézték kommuniszként értékelték, s e meggyőződésén tudatosan vállalt halálának ténye sem változtatott. Nem gondolta végig, hogy Nagy Imre jó ügyért vállalta a halált, más rehabilitált, újratemetett kommuniszkák, akiknek kezéhez különben vér is tapadt, belső pártküzdelmek áldozatai voltak. Az persze, mit írt és mit gondolt Márai Nagy Imréről, nem változtat az ikonikus alak megítélésén (bár nyilván vannak, akik lelkesen olvassák az író fejtegetéseit). Hasonló elfogult ítéletalkotások másutt is torzítják Márai megállapításainak érvényességét, kivált, amikor a világirodalomban tallózva felületesnek mondható olvasás után alakítja ki véleményét. (Nem is lehet ennyi könyvet figyelmesen végigolvasni, amennyit kivett a könyvtárakból.) Abban azonban így is igazat adhatunk neki, hogy rátapintott a műfajok változására, és az olvasó és a mű kapcsolatának lazulására. Abban is egyetértünk vele, hogy ez a jelenség sokat ártott az irodalom értékőrző és értékképző szerepének. Károsnak vélte azokat a műveket, amelyek szavak özönét zúdították az olvasókra, ugyanakkor nem adtak lelki többletet vagy tartást, amelyet minden jó műnek adnia kell. Jó adag ironiával figyelte a Joyce körül tömjénfüstölőt lóbáló rajongókat és lelkes értelmezőket, s hasonló benyomásai alapján számolt be Szentkuthy Miklós műveiről (ebben a nyugatosok hagyományát követte) és Határ Győző *Golghelóhijáról*.

Jókai legalább egy évszázadon át a legnépszerűbb magyar író volt, új és új kiadást megért műveit rongyosra olvasták. Napjainkban mintha változnék a megítélése. Márai lelkesen olvasta, egy-két kritikái megjegyzése azonban pontosan világítja meg a jelenség magyarázatát. Bármelyik művével szembesült is, felfigyelt az író környezetrajzában bámulatos megjelenítő erejére, ez azonban nem párosult alakjainak hiteles ábrázolásával. Kivált beszédmódjuk zavarta. Nagysága, világa mégis lenyűgözte. Irodalomszemléletéről sokat eláruló vallomást jegyzett fel róla: „Jókai. 150 éves. Jókai volt az ablak, amelyen át benézett a világ, és látott egy különös fenomént: a magyart. Nem a »tűzes« a »lovagias«, a hetyke, büszke magyart... a másikat, a nem-szlávot, a nem-germánt, a magyart, az igazit. Ködalakokat írt le és hitet tett, hogy azok voltak az igazi magyarok." (222.) Ne vitassuk a jellemzés igazságát! Összpontosítsunk inkább a „ködalak" fogalmára! Márai szerint az igazi irodalomban a valóságra mindig ráéregzi az író a ködöt, a sejtelmes jelentés többletét. Legjobb regényeiben maga is erre törekedett. Idegenkedett a jelenségek és eszmék túlmagyarázásától. Naplóiban alig-alig találjuk bölcselők nevét, s ha igen, rendszerint bíráló éllel. Meglehetősen távolságtartó sorokat írt például a keresztény filozófusokról, kivált Gabriel Marcelről, akinek akkor nagy keletje volt. Nem kis ironiával idézte pályaválasztását, ugyanis „elhatározta, hogy filozófus lesz". „Ez olyan, mintha valaki érettségi után elhatározná, hogy szent lesz vagy médium." Gabriel Marcelt és Jasperst is a keresztény egzisztencialisták közé sorolták. Egyszer találkoztak, de nem keletkezett közöttük mélyebb rokonszenv. „Jaspers túlságosan fölényesen, tekintélyesen viselkedett, Marcel csaldóttan ment el. A két háborúban emberi magatartása gyenge volt, igen gyáva és ingadozó; különösen magatartásbeli profilja homályos. A kistermetű emberek ágaskodó szorgalmával szerepelgetett és búcsúzó könyvében aggályosan rendbe rakja a világi, irodalmi, tudományos kitüntetések, díjakat, elismeréseket, tagságokat, mint egy nyugalmazott tábornok az érdemrendeket. De noha nem harcolt, jelen volt, tusakodott, nyüzsgött, kért, ajánkozott. Ez az emberke negyven év előtt lelkes bírálókat írt a *Nouvelle Revue Française*-be »Zendülőkk« című könyvem francia kiadásáról, aztán még néhányszor jelentkezett, találkoztunk itt és ott, de valahogy soha nem tudtam közeledni hozzá, bízni benne; az ismeretség abbamaradt. Most hogy elolvastam könyvét, megértem, miért." (48.) Az „izgatottan fecsegő, bizonykodó, öndicsérő, hencegő, szomorúan árulkodó" könyvben mégis talál egy idézni érdemes megállapítást: Marcel dicsérően szolt a kelet-európai szellemiségről. Egyebet semmit...

A világirodalom nagy szellemei mellett beleérző szeretettel szolt Szent Ferencről, aki bevilágított

a középkor sötétségébe és igazi költő volt: „Lehet, hogy tudott a madarakkal, állatokkal, növényekkel, aztán a Tűzzel, a Vízzel és a Nappal, Holddal beszélni — ez nem bizonyos, de nem lehetetlen.” Abban — Márai szerint — nem volt igaza, hogy idealizálta a szegénységet (Kálvinnak volt igaza, aki dicsérte a hasznót). „De Szent Ferenc és Dante az értelmetlen életnek adtak olyan zengő feszültséget, mint soha a protestáns etika.”

Az írónak is ez a küldetése: „zengő feszültséggel” telíteni az életet, bevilágítani a reménytelen korba, és bebizonyítani, hogy a létnek van értelme, s érdemes megőrizni a legfontosabb értékeket. Ez a távolodó Márai nem fakuló tanítása, mely minden során — a vitathatókon is — átvilágít. (*Helikon*, Budapest, 2016)

RÓNAY LÁSZLÓ

FECSKE CSABA: SZÁRNYAIM NŐNÉNEK

Fecske Csaba legújabb kötete a Széphalom Könyvműhely kiadásában jelent meg *Szárnyaim nőnének* címmel. Az olvasó szívesen a cím elé tenné a *ha* szócskát, hogy vajon mi lenne akkor, ha a költőnek szárnyai nőnének, de belenézve a kötetbe már látja is, hogy milyen tájak fölött repülne át, miféle madarakat figyelne meg. Így ütöm fel magam is a kötetet, és azonnal szemembe tűnik a borító tetején lévő madarak lenyomata pár oldallal később, a *Madarak* című vershez lapozva, mert ugyanez a forma köszön vissza egy képversben, ahol a szavak köríves egymás alá rendezése rímelt a borítón látható szárnyakra.

Fecske költészetében meghatározó a természeti környezettel való kedvesen barátságos együttélés. Költői világát áttekintve tudjuk, hogy ez a fajta poétika csak része a jókora életműnek, ám mégis egy kedves és örömteli része. A kötetbe válogatott versek által bemutatott természeti tájban ugyanis a világ gyűrődései olyan közvetlen rendbe simulnak ki, aminek szemlélésére egy már elsődleges naivitását elvesztett, ám másodlagos naivitását meglett szűz tekintet képes. Úgy látni a világot, minden felhalmozottságától, a ráncaiba rakódott kosztól mentesen, mintha életében először, rácsodálkozva pillantaná azt meg.

Jóleső a címben az *ének* szót látni, hiszen a versek dallamosságához is hű. Ezekben a jórészt egyszerű mondatokban, megnyugtató sorokban az olvasó szeme siklik és megpihen, könnyedén repül a verseken keresztül. Olvashatóságuk egyszerűsége ellenére mégis megörvendeztet minket az a fajta szellemi csavar, amit szintén csak a gyermeki látásmód tud. „Picinyke cinke / szól a fán, / szél fut a lombban / szél után. // Hegyes csőr kap a / légy után, / avarra dől a / délután” (*Délután*). A becéz-

getés, a kicsinyítő képzők, a tegező közvetlenség magában az olvasóban is létrehoz egy közeli zummolást, ami ugyanakkor nem nyúl bele a megfigyelt világba, ártatlanul szemléli azt, de úgy, mintha titkait tárná fel. „Őszi éjszakákon, mikor / holdillatú a csend, // s rideg csillagok / szeplőzik be a végtelent, // az alvó világ, akár / a tokjába csukott hegedű. // Harmatot izzad a bogár, / piciny lába alatt a fű” (*Őszi éjszakák*). Az olykor minimálisra szűkített mondatok azért árulkodnak a gyakorlott, frapáns, szellemileg fitt képalkotásról.

A kötet legelejét a *Naptár* című vers kezdi, rögtön belépünk a tizenkét hónapba, és a *December*hez érkezte térdünkön landolunk. „Tétován hullni kezd a hó, / megszületik az első hóember, / az első hasraes a jégen, / gyermekkoromra emlékezik a térdem.” A természet körforgását és ciklusait követi ez a legújabb kiadott kötet is, bár maguk a versek nincsenek ciklusokra osztva. Tematikusan azonban mégis benne van ez a körforgás, hiszen a *December* után *Tavaszdik*, eljön a *Nyárvég*, a *Délután*, a *Szeles vers*, az *Őszi éjszakák*, és a *Karácsony* végén egy varjú „Hirtelen gondolt egyet és felröppen / lomhán, eltűnik a gríz-sűrű ködben. // Nyoma vész, csak hangját hallani messzi, / míg a fagy némán a körmét mereszti.” A varjú szemszögéből persze „kár”, „hogy a környék oly sivár”, hiszen annyi csodálmivalót rejt a gazdag táj. A kötet végéhez érve az elejét újra felapozzuk, és vár minket a *Január*, amikor „fázunk, kékülünk. / A téllal soha / ki nem békülünk”, és *Február*ban visszazáll, aki még mindig „Panaszkodik a varjú: kár, / nem lakok jól soha már!”

Nem csak bizonyos madarak az újra előforduló motívumok a versekben, szinte minden második szövegben előfordul a hold, a csend, a szél, a fák, az álom, az erdő... „Rőt lombú erdőszél, / tört ággal zörgő szél. // Lúdbörzű tó tükrén / hold borzong, csillagfény. // Templom néz dombon túl, / tornyából hang csordul. // Minden tűz ellobban, / bújj hozzám álmomban” (*Hold borzong*). Fecske költészetében Éj mélyből hold borzong, Weöres is kimosolyog ránk. Vissza is zeng a költemények által eleve hozott versbeszélőből az a gyermekkor, amikor megmutatta iskolás korában írt néhány versét Weöres Sándornak, aki dicsérte ügyes rímeit és ritmusait. A derű szinte természetes ezekben a versekben, és a költő saját bevallása szerint is derűsebb hangulatában ír a gyerekeknek, vagy a felnőttekben megszólított gyerekeknek.

A világosan érthető rövid mondatok, a kijelentő forma hordoz valamiféle leltárszerűséget a természeti környezet gazdagságának és vidámságának felsorolásában, hiszen a hegyektől kezdve a *Patakon túl* tücskök, bogarak, *Vadkacsák*, *Madarak*, *Zörgő nádasok* és *Őszi éjszakák* olvashatóak ebben a válogatásban. „Alkony ül az ormokon, / köd-szakállú bérceken — / Láztól forró homlokom / illesd

hús kezdeddel! // Mint öröm a gondokon, / hold süt át a lombokon. / Ó, lidérces éjjelen / fogd meg kezem, ne menj el!" (Lázasan). A *Bagoly*, a *Kócsag*, a *Róka*, a *Hattyú* mind valamilyen cselekedet közben mutatja meg magát, mint a környezet ékszerként. Nyugalom árad ebből a baráti, kedves és közvetlen viszonyulásból. „Valahonnét a hegyekből / érkezik az öreg este, / megfürdeni, de röstelli, / hogy izzadt ingét leveesse" (A *Ménes-patak*).

Fecske a figyelme terébe kerülő jelenségekkel szelíd, közelítő kapcsolatot mutat be. Még ha csak egyetlen praktikus és pedagógiai szándékú gondolatig kalandozunk is el a kötet kapcsán, biztosan érdemes volna óvodás, kisiskolás gyerekek ritmusérzékének, verstanulásának alapkönyvéül venni ezt a kötetet, vagy beszédgyakorlatokra is használhatnánk. „Kéklő hegyeken / ül a hold, / nagy a csönd. / Csillag halovány / tüze gyúl, / oda-fönt. // Sziklán, köveken / csobogó / piciny ér, / tenger hívogat: / te talán / odaérsz" (Csillag tüze gyúl). A verbalitásnak ez a zenei rendezettségben való élménye, a fül kihegyezése a költészet ilyen fajta létezésére még az élet korai szakaszában biztosan részesít abban a tapasztalatban, hogy a nyelv és a beszédünk telve van titkos és szabályos harmóniával, ami önmagában örömet okoz. Fecske költeményei nemcsak a költészet örömét közvetítik, hanem a nyelv leleményének és esztétikájának örömét is. (Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2016)

PAPP EMESE

KÖNYVEK ERKÖLCSI ZSENIKRŐL ÉS ÁLDOZATOKRÓL

Az 1956-os forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulóján innen és túl a történetekre vonatkozó erőlködéseink nemigen változnak — maradnak ugyanazok. Akik megélték azokat a napokat, hónapokat, a kommunista és szocialista terror éveit, tapasztalataikat igyekeznek bedolgozni az emlékezetkultúra különböző rétegei közé, ugyanakkor, akik nem élték át, érdeklődve figyelik az erőfeszítéseiket és reménykednek, hogy majd majd valami mindebből nekik is, aminek van még, lehet jelentése, jelentősége. Az emlékezetmunka olyan, mint a többi — csinálni kell, pepecselni, dolgozni a tárgyakon, felületeken, gondokon, különben elfelejtjük, kioldódik, elhagy bennünket — ezek nélkül a feladatok, munkálatok nélkül emberhez méltatlan állapotba kerülhetünk, és védtelenekké válhatunk, mint a vedlésükben félrehúzó, mégis tetten ért teremtmények. Különböző reflexív irányokban lehet mozdulni: szöszölni a kognitív feladattal, a traumakutatások irányába tájékozódni, vagy éppen szociálpszichológiai, teológiai, történet- és társadalomtudományi vizsgálatokba kezdeni — egyet nem lehet, nem szem-

benézni. Mégis, a tudományos munka tárgyszerző, adatgyűjtő és módszertani feladatokat is tisztelőben tartó művelése minden csodálatos részeredménye mellett is csak részfeladatokat képes teljesíteni — az egész mindig túlmutat rajtuk, rajtunk. Amikor az ötvenes évek közepén (bölcseletileg tudomány- és szociológiaelméletileg is többeknek) világos lett, hogy a tudomány pozitívista magabiztossága csak újabb gettókat lesz képes építeni, egyre érzékenyebbekké lettünk a „minőség”, a minőségek, jó esetben más minőségek iránt is. Ha nem esünk bele ugyanakkor a túlsó oldali üres eszteticizmus történelem- és politikanélküli önfeledtségébe és nárcizmusába, akkor a senki számára magabiztosságot nem nyújtó középmezőben, a meglepetéstérben, a senkiföldjén ezernyi tudásmetszet és ismeretkontraszt kialakítása lehetséges. Emlékező, adat- és forrásközlő, történeteket elmesélő és értelmező viszonyok alakítanak ki termékeny együttállásokat, és az alap kutatások iránt érzékeny felfedező sok olyan helyet találhat az emlékezetmunkában, ahová előtte senki nem merészkedett, és ahol elnézheti a „vedlést”. És ha nem üti agyon a vedlő éleleteket — azok, bokormögötti szenvedésük közepette is, a fájdalomtól gyötrődve is vallanak neki. A városok, a falvak, a csatahelyek, az erdők, a szülőszobák és a temetők, ahol emberek éltek, menekültek, szerettek, a felejtés és emlékezés erőterében odacsalogatják magukhoz a figyelmes látogatót. Elég egy emlék, egy metsző mondat, egy hazug szó, igen, „egy arc látványa” elég, és a történelem megnyitja sebeit és árad, ömlik ránk a szó, a feladat, a munka, a vér. Az emberi emlékezet-televény lényei folyamatos vedlésének (mondhatnánk szülést, vagy agonizálást is) lehetünk tanúi, ha megvan bennünk a bátorság emberi arcok, testrészek, mozdulatok árnyékait kutatni elhagyott folyosókon, tereken, gázlóknak, atombunkerekben, börtönökben botorkálni, elesni és újra és újra felkelni.

Ebből a televényből nézzünk három kiragadott „tanúkötetet”, „minőség-leletet”, melyek adalékok ahhoz a munkához, amit az elmúlt évtizedekben végeztek azok, akik számára az egyházzal kapcsolatos emlékezetmunkának is értelme, sajátos jelentősége van. Az Isteni Szeretet Leányai Társulat tartományfőnöknőjének 1944–1950 közötti körleveleit bemutató könyv Harangozó Miklós szerkesztésében. A *hűség útján* című kötet előássa egy celldömlői ház garázsából egy általunk nem ismert, élete jelentős részében külső jelentéktelenségre ítélt nő harmincöt körlevelét, és belemerít abba a gazdagságba, ami ennek a hat évnek az esszenciáját adja. Szerzőjük, Szabó M. Irén (1894–1986) kilencvenhárom évesen hetvenöt év odaadott hűsége, közel harminc év (1942–1971) tartományfőnöki te-

vékenysége után halála előtt így ír: „Életem estéjén olyan szegénynek, olyan félbe maradottnak érzem magam. Hosszú életem hibáinak és mulasztásainak terhével, üres kezekkel állok majd az Örök Bíró elé?” Harangozó idézi a Magyar Katolikus Lexikont, mely szerint 1944-ben az Isteni Szeretet Leányai budapesti intézményeiben az ő tudtával és engedélyével „200 munkaszolgálatost, majd 110 felnőttet és gyermeket próbáltak menteni a nyilasok elől”, majd így folytatja: „Az utolsó pillanatig lankadatlanul szervezett, bátorított, lelkesített, s személyében méltán tiszteli egyik legemlékezetesebb, és egyszersmind leghosszabb ideig hivatalban lévő tartományfőnöknőjét a társulat magyar provinciája. Borotvaéles intelligenciája, megingathatatlan hite, bátor embersége és legendás szervezőkészsége csak úgy süt az általa írott gyönyörű, hajdan bizalmas rendi körlevelekből.” A magánkiadású kötet a körleveleken kívül tartalmaz társulati köszöntőt, emlékeztést, önéletrajz részletet, és Pál Ferencnek, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár igazgatójának egy az egyház 1945–1952 közötti életét áttekintő tanulmányát. A függelékben helyet kapnak még fotók, a tápiószzelei zárda és polgári iskola tíz évét áttekintő krónika, és Lachner Franciska alapító iskolai nevelési szabályai 1893-ból. Lelkesültségéből és személyes hálából formálódott kötet, melynek forrásértéke van.

Bertalan Péter *A Pálos Rend és az állambiztonság kiűzdelme* című könyve, melyet a szerző P. Vezér Ferenc pálos szerzetes emlékének ajánl, és a *Hálózatok szorításában* alcímet viseli, igen komoly vállalkozás, jelentősége egyháztörténeti szintű lehetne. Ahogy a szerző maga is jelzi: „A pálos ügyben lezajlott rehabilitációs per ugyanakkor az egykori pótnyomozás és a vizsgálati szak részletes elemzésével, értékelésével részletesen feltárta az eljárás valamennyi szándékolt tévedését, azok koncepciójait. Ez a »pálos ügy« alábbi bemutatásának két alappillére, amelyiket harmadikként a történelmi, politikai körülmények bemutatása egészít ki, illetve foglal keretbe.” A könyvben viszont kissé rendezetlenül, a belső kohéziót nélkülözve kerülnek elő kérdések, témák, és ezek sincsenek kellőképpen végighordozva, kimunkálva. Mintha a könyv több kisebb, és többé-kevésbé összehozható téma, kérdés, irány, szöveg eredőjeként állna előttünk, és ez a körülhatárolatlan téma-vektor így eleve tisztázatlanná teszi a vállalás tétjét, amit majd számon lehetne kérni a kötetben. Mélyebb elemzés helyett, ugyanakkor a szerző által írt támpontként legyen itt elég átfutni a *Tartalomjegyzék* vállalásait: a szövegben van egy tizenkét oldalas tanulmány a kommunista diktatúra egyházpolitikai változásairól (1945–1989), aztán következik huszonöt oldalban a magyarországi pálos rend történetének „rövid áttekintése”, majd *Oktatás, társadalom, egyház. Egyházi hálózatok a 20. században* címmel egy tizenhét oldalas szöveg. A hat-

vankilencedik oldalon kezdődik a tulajdonképpeni „pálos-ügy” ismertetése, melyben szó esik P. Vezér Ferenc (1914–1951) pálosszentkúti éveiről, rendtörténeti összefüggésekről, a nagypolitika és az egyházpolitika összefüggéseiről, a vallatás és a vallatott lélektani jellemzőiről és más kérdésekről. A könyvtárnyi, hálózat-elmélettel foglalkozó munka és vita kihagyásával önmagában Mérei Ferenc *Közösségek rejtett hálózata* (Osiris, 2006) című munkájának interdiszciplinárisan sem eléggé megalapozott és reflektált rávetítése nem elegendő ahhoz, hogy ez a „hálózati modell” (a szerzetesrendek mint „rugalmas hálózat”, az ügynökrendszer, a békepapi mozgalom és más szereplők mint hálózat) a kötetben jelzett kérdésekkel és azokkal összefüggésben működésbe léphessen. Kevesebb több lett volna — P. Vezér Ferenc (pszichikai kényszerrel is alkalmazó) perének és 1951-es kivégzésének, illetve a pálosok életáldozatának mélyebb és a témához jobban alkalmazkodó árnyaltabb bemutatásával önmagában felállítható lett volna a teljes szöveg egységét biztosító tematikai (és ezzel a módszertant is pontosabban meghatározó) vezérmotívum. A hálózat-problematika folyamatos jelenléte önmagában nem bírja el, nem biztosítja a sokféle téma közötti üres terek bejárhatóságát, nem hidalja át a tematikai rések között tátongó távolságokat. Az elvégzett komoly munka így túlságosan tudományok-közöttivé válik, sem a történettudományi, sem a társadalomtörténeti, társadalomelméleti szál nem tudja saját hangját kialakítani — marad a kötet harmóniája helyett a témák körülhatárolatlansága és a kidolgozás töredezettsége. Ez a töredezettség a jelzett tematikai és módszertani problémán túl a kötet szerkesztési, tördelési hiányosságaiban is fellelhető, ami nagy kár, ugyanis a könyv kiváló minőségű papíron, igen jó kiállításban került az Éghajlat Kiadó gondozásában forgalomba.

Endrédy Vendel (1895–1985) zirci ciszterci apátja a Vigilia októberi számában emlékezett Cúthné Gyóni Eszterre. Az általa korábban írt és a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) kiadásában 2013-ban kiadott *Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében* című forráskötete kiváló példája annak, hogyan lehet történettudományi módszerrel egy adott, pontosan körülhatárolt témát tudományos igénnyel feldolgozni. A kötet három jól körülhatárolt része kijelöli a figyelem, a tárgyalásmód és az olvasás irányát: bevezető témamegjelölés, módszertani alapok; a fogság története; majd maguk a feljegyzések. A *Függelékben* értékes dokumentummásolatok, forrásjegyzék, életrajtok, névmutató található. Az *Előszó*ban a munka sikerét Erdődy Gábor így foglalja össze: „Gyóni Eszter a forráskritika mintaszerű alkalmazásával a kihallgatási és a szembesítési jegyzőkönyvek, valamint a jelentések,

illetve a börtönök után leírt visszaemlékezések összevetésével rekonstruálja Endrédy Vendel fogóságának részleteit, miközben a feljegyzések hitelességét annak nyelvezete gondos elemzésével, az AVH-s terminológia elemeinek felmutatásával vizsgálja.” Ezek a szakmai tények, a kötet sikerült-ségének egyik titka, vagy inkább záloga viszont jó részt magában a választott személy lényében és munkásságában lehet, aki a maga intellektuális erejével és morális integritásával szinte előre garantálja a könyv minőségét. Nem mintha nem lehetne rossz könyvet írni Endrédy Vendelről, sőt, a téma önmagában mindenféle hermeneutikai problémát felvetne (ezekre Cúthné Gyóni Eszter nem is tér ki — nem is vállalkozott rájuk), de ezek a kérdések is csak abban a szöveggörnyezetben értelmeződnének, akár csak utólag is, melyeket maguk a feljegyzések jelentenek, állítanak elénk. Ha hajlandók és képesek volnánk a feljegyzéseket a forráskritikain (a kötet erre vállalkozott és azt tökéletesen el is végzi) kívüli, akár antropológiai, politikai, egyháztörténeti, sőt akár poétikai, vagy humor-esztétikai szempontból is tekinteni, akkor látszana majd meg, milyen kincsek is valójában ezek a szövegek. Az elhallgatások, az emlékezet hiányaira való folyamatos utalások, a néhol lényegtelennek tűnő, ugyanakkor beszédes módon már-már szószátyár (elkerülő) mondatok, vagy éppen a rövid, minden bővítményt kerülő állítások a durvított vallatási beszédmódba durvított módon illeszkedő önkéntes intelligencia-korlátozás (alázat) folyamatos alkalmazásának jelei, melyek lehetőséget teremtenek a vallónak arra, hogy védje, óvja mindazokat, akikről beszélnie kellene, ha akarna. De nem akar, és mégis kell. Szemmel látható, hogy a számára kevésbé szimpatikus személyekkel is nagyon óvatosan bánik, ugyanakkor kivételes szeretetének személyeit sem hozhatja nehéz helyzetbe. Egyszerűen zseni, egy újabb morális zseni az egyház szenvedéslajstromában. Eddig is tudtuk, hallottuk, hogy Endrédy micsoda figura volt (Pálos Antal jezsuita nem egyszer mesélt nekem is térdeit csapkodva nevetés közben Endrédyvel közös becsapások történeteiről), most mégis, ilyen-olyan módszerekkel bele-beleolvashatnánk a forrásba magába. Belenézhetnénk ennek az erkölcsi zseninek a szemébe, úgy, ahogyan ő néz ránk a kötet borítójára tett képen — belehallgathatnánk szavaiba, hallgatásaiba a vedlő lények egyikének, egyikének azoknak az igazaknak, akik miatt még áll a folyamatosan menekülő mindenség, és nem restell a Nap erre a zimankós, amúgy is halottakkal és szentekkel teli novemberi napjára is meleget adni — felderíteni fényét ránk, kevésbé jól-sikerültekre is. (Harangozó Miklós: *A hűség útján. Szabó M. Irén nővér az Isteni Szeretet Leányai Társulata tartományfőnöknője bizalmas rendi körlevelei 1944–1950 között*. Celldömölk, 2015; Bertalan Péter: *In memoriam P. Vezér Ferenc*.

A Pálos Rend és az állambiztonság küzdelme. Hálózatok szorításában. Éghajlat, Budapest, 2015; Cúthné Gyóni Eszter: *Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében*. METEM, Budapest, 2015)

LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS

GILLES EMERY: A SZENTHÁROMSÁG Teológiai bevezetés a katolikus szentháromságtanba

Ez a viszonylag rövid, de annál tartalmasabb és rendszerezettebb könyv is bizonyítéka a szentháromságtan iránti megújult érdeklődésnek a katolikus teológia elmúlt évtizedeiben. A szerző, Gilles Emery OP szándéka, hogy alapvető teológiai bevezetést adva „(...) megmutassa annak értelmét és igazságát, amit a szentháromságos Isten saját misztériumából kinyilatkoztatott nekünk”. (9.) Ebből a célkitűzésből következik, hogy a könyv egyfajta fegyverzettséggel, nem annyira különböző jelenkori teológiai áramlatokat akar párhuzamosan megszólaltatni, és nem is a jelenkori kérdésfeltevések határozzák meg a struktúráját (bár azokból sokra implicite válaszol).

Könyvének felépítése ezért inkább klasszikusnak mondható: kiindulópontja az egyház liturgikus gyakorlata, illetve a szentírási tanúságtétel, melyek a hívó értelem számára mintegy utak a szentháromságos hithez. Ezután az újszövetségi kinyilatkoztatás tárgyalása következik. A harmadik fejezet szól a dogmatörténetről, vagyis az egyház szentháromságos hitének hitvallásokba, dogmatikai formulákba való rendeződéséről. A negyedik fejezet tárgyalja a szentháromságtan alapfogalmait, különleges figyelmet szentelve a személyi kifejezésnek. Az ötödik fejezet az Atyáról, a Fiúról és a Szentlélekről szóló klasszikus tanítást mutatja be. Az utolsó fejezet pedig kapcsolatba hozza a szentháromságos misztériumot a dogmatika többi traktátusaival: bemutatja a Szentháromság teremtő és megváltó tevékenységét, vagyis a hit többi alapigazságaival való szerves kapcsolatát — ezzel is kifejezve, hogy a Szentháromságról szóló teológiai reflexió nem haszontalan, gyakorlati következmények nélküli racionális okoskodás (amivel Kant vádolta annak idején kora szentháromságtanát), hanem a Szentháromságról szóló tanítás a keresztény teológia egészét meghatározza.

A szerző, Gilles Emery atya a svájci domonkos provincia tagja, a fribourgi egyetemi teológiai kar dogmatika tanszékének professzora, 2004 és 2014 között a Nemzetközi Teológiai Bizottság tagja. A dogmatikán belül, több évtizede foglalkozik több nyelvre lefordított monográfiákban és tanulmányokban a szentháromságtannal. (Legfontosabb: *La théologie trinitaire de saint Thomas d'Aquin*. „Théo-

logies”, Cerf, Paris, 2004 [2005].) Ez a háttér a könyv egészére rányomja bélyegét: a szenttamási teológia, a tamási teológiai látásmód inspirációként, bevált és normatív teológiai iránymutatásként, és mint a teológiai módszer modellje, végigkíséri a könyvet. Ez azonban nem azt jelenti, hogy Emery atya idézetgyűjteményként használja Tamást, szolgálja és a kontextusból kiragadva ismételve a szavait, sem pedig azt, hogy a tamási reflexió belső ismerete és használata feleslegessé tenné a modern és kortárs teológiai reflexiót. A tamási inspiráció leginkább ott érhető tetten, hogy a könyv nem pusztán racionális kutatás kíván lenni, vagy dogmatörténeti adatok bemutatása, hanem elsősorban szemlélődő bölcsességi gyakorlat, melynek célja Isten misztériumát minél mélyebben megközelíteni: már itt a földön Isten szemlélésének megízlelésére akar elvezetni. Ez szükségessé teszi az értelem türelmes megtisztítását.

Viszonylag rövid, és a művelt nagyközönség számára is befogadható műről van tehát szó: üdítő mind a tartalma, mind pedig a teológiai módszere, amely a dogmatikát, a teológia művelését nem a lelkesítéstől, a gyakorlati keresztény élettől izoláltan gondolja el, hanem azzal szerves egységben, mintegy „lelki gyakorlatként”. (Ford. Szabó Ráhel; *Kairoosz*, Budapest, 2015)

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG

GÖRFÖL TIBOR: ISTEN ÉS A VALÓSÁG Teológiai kisesszék

A könyv drámai felütésű címe előtt az olvasó elsőre vigyázzba vágja magát. „Isten és a valóság” — akár az európai szellem és vallás alfája és őmegája lehetne. Ilyen címmel talán a középkori summák korában lehetett előállni nagyobb feltűnés nélkül, vagy legföljebb még a klasszikus német filozófia idején, de akkor is szigorúan csak abban az esetben, ha a szerző a keresztiségben a Georg Wilhelm Friedrich nevet kapta, és a Hegel házaspár gyermekeként jött a világra (pontosabban: a Létre). Ezzel szemben a borító képén dekoratív színes buborékok lebegnek, a sötét háttér ellenére szinte vidáman. Pihenőállásba ereszkedhetünk. Ha azután felütjük a könyvet, és átfutjuk a tartalomjegyzéket, akár le is ülhetünk az olvasáshoz, mert lám, szelíden sorjáznak a címek, és bár némelyik igencsak drámai tartalmat sejtet (*Hétköznapiak termékeny sivataga*, *Van-e időtlen szenvedés?*), immár tudjuk, hogy nem a dogmatika roppant Istenével mint Nappal, és nem a transzcendentális metafizika Valóságával mint Óceánnal lesz dolgunk. Pontosabban velük, de apró vízcseppekben, melyekben emberi léptékkel mérhetően együtt vannak, bár nem azonosak. Végére sem Istennel, sem a Való-

sággal nem a maguk, hanem a magunk mérete szerint találkozunk: cseppekben.

A kis kötet tehát írások — saját műfaji meghatározása szerint: kisesszék — cseppjeire bontva beszél Istenről és a valóságról. Hogy milyen Istenről, az nyilvánvaló: a Biblia, a keresztény hit Istenéről, bár szóba kerülnek más vallások is (*Amikor megszületik a világ — A megvilágosodás tapasztalata Keleten és Nyugaton*; *Vallások és határok — Henri Le Saux, a kereszténység és a hinduizmus élő egysége*). De milyen Valóságról? A keresztény hit fényénél észlelt valóságról, és a kereszténység valóságáról. Mindkettőre példa a felszabadítás teológiájáról szóló írás (*A politikai szentség útján*). Merthogy a szerző legmélyebb intenciója szerint a keresztény hit nem kívülről lép be a valóságba, hogy megbirkózzék vele, legyűrje vagy elviselje, hanem titokzatos módon, csak a hit számára észlelhetően — egyszersmind kötelező módon észlelendően — *otthon* van benne, akár érzi ezt olykor, akár nem, elvégre Istennek a valóságába, még ha nem is az isteni valóságba teremtett (egyelőre). Mindazonáltal az ember jelen állapotát tekintve elsősorban a *világban* él, nem a valóságban, ez utóbbiban inkább horgonyoz, emlékezik rá és vágyakozik utána (ha még nem felejtette el teljesen). *A megélt világ* pedig nem azonos a valósággal — mi lenne hivatottabb erre figyelmeztetni, mint a vallás teológiája (és természetesen a filozófia gondolkodása). De mi csak a világot látjuk — már ha látjuk egyáltalán, nem pedig világburkokat építünk magunk köré, és azokba meresztjük tekintetünket, hogy azután abból merítsük világlátásunkat. A világban felismerni a valóságot, és a valóságban felmutatni Isten nyomát — ez lehet ma a teológia művelőjének egyik feladata. S mivel ez a világon keresztül vezet, ezért a világban kell tájékozódni.

Ahhoz, hogy valaki értelmesen tudjon látni a bonyolult világban — akár csak a teológia, az egyház világában —, túl azon, hogy a teremtett valóságot kell alapul vennie, a jó szemem kívül óriások is keltenek, akiknek a vállán állva messzebbre láthat, így biztosabban felmérheti, mi lényeges és mély, illetve mi mellékes és időleges, egyszóval mi valóságos, mert köze(l) van Istenhez. Ezzel nem érdemeit kisebbítjük, hanem szellemi ízlését dicsérjük — egyebek között azért, mert megfogadta Szent Bernát mondását. A dolgozatok tanúsága szerint a szerző leginkább Hans Urs von Balthasar és Karl Rahner életművének teológiai magasából szemlézi a jelenségeket, bár fontos magaslati tájékozódási pontnak tekinti az evangélikus Wolfhart Pannenbergert is (*Az evangéliumi radikalitás korunkban. Isten új neve: az abszolút jövő*).

Görföl Tibor nem egyszerűen a teológia művelője, hanem művelt teológus. Műveltség és a teológia művelésének összekapcsolása bizony távolról sem magától értődő. A „*Fogyatékos kereszténység*” címet viselő írás joggal bírálja az egyház félelmét

és a teológusok jelentős részének idegenkedéssel vegyes tájékozatlanságát a kulturális tendenciákkal és a kultúra újabb keletű jelenségeivel kapcsolatban. Nos, az egyház és a teológia világában pártázó kisesszék olvasása azzal a reménnyel tölti el e recenzió készítőjét, hogy következő kötetében a szerző a kultúra világa felé fordul, és ott is felmutatja — hasonlóan áttetsző cseppekben — *Istent és a valóságot*. (L'Harmattan, Budapest, 2016)

GÁSPÁR CSABA LÁSZLÓ

BAROKK PRÉDIKÁCIÓK ÉS NÉPÉNEKEK SZENT MÁRTON PÜSPÖKRŐL

A tizenegy prédikációt és harmincegy népéneket közlő gyűjtemény Szent Márton püspök születésének idén ünnepelt 1700. évfordulójára jelent meg. Az évfordulóra való készülődés már évekkel ezelőtt megkezdődött a kultusz két magyarországi központjában — Szombathelyen és Pannónhalmán —, illetve a szent püspökségének színhelyén, a franciaországi Tours-ban. Mindhárom helyszínen szerveztek kiállításokat és tudományos, nemzetközi konferenciákat, amelyek történeti, hagiográfiai, irodalmi, zenetörténeti és művészettörténeti szempontból vizsgálják a szent alakját és tiszteletének változó formáit.

Ebbe a kutatásba illeszkedik Szelestei Nagy László könyve. A szövegű és modern helyesírású átiratban közölt szövegek élénk állítják Szent Mártonnak a 16–18. században hangsúlyozott vonásait: míg a török elleni háborúk korában a katona erényeit helyezték előtérbe a prédikátorok, a 18. században az alázatosságát, az adakozásait és a buzgóságát emelték ki életéből követendő példaként. Három püspök (Telegdi Miklós, Illyés István, Padányi Bíró Márton), egy győri pap (Negyedes Pál), két jezsuita (Káldi Márton, Gyalogi János) és egy pálos szerző (Csúzy Zsigmond) prédikációi olvashatók a gyűjteményben.

A másik bemutatott szövegcsoporthoz a nyomtatott és kéziratos kötetekben fennmaradt katolikus és protestáns népénekek, melyek szerzője és dallama nem mindig ismert. Az életrajzi adatokat is említő énekek mindegyike Sabaria — Szombathely városát nevezi meg a szent születésének. A csodák közül leggyakrabban a köpenymegosztást emelik ki, de előfordul a betegek gyógyítása, a holtak feltámasztása és a boldog halál említése is. Különösen érdekes néhány ének különböző énekeskönyvekben található szövegvariánsainak egymás mellett közlése.

Az előszóban a szerző röviden elemzi a kiválasztott szövegeket, de nem jelzi a válogatás szempontjait. Nem tudjuk meg, hogy Padányi Bíró Márton három prédikációja közül miért pont azt a kettőt

közli, s miért hagyja ki az 1746-ban Veszprémben Szent Márton napján egy zsidó család katolikus hitre térítése alkalmából mondott prédikációt, amelyben a szent megtérését párhuzamba állítja a család megkeresztelkedésével. Természetesen más Szent Mártonról szóló prédikációk is ismertek, amelyek kimaradtak a gyűjteményből és jövőbeni feldolgozásra várnak: például két-két szöveg a csíksomlyói ferences prédikációk (1671–1675) között, illetve a Győri Egyházmegyei Könyvtárban őrzött Lochner János gyűjteményben (lásd Szelestei N. László: *Magyar ferencesek prédikációs gyakorlata a 17. században. Csíksomlyói kéziratos prédikációk*. PPKE BTK, Piliscsaba, 2003; Bánhegyi B. Miksa: *A Győri Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa (1850 előtti kéziratok)*. OSZK, Budapest, 1991). Az utóbbi gyűjtemény két Szent Márton-napi prédikációja közül az első Nagybányán 1750-ben, a második Halászbán 1779-ben hangzott el. Röviden idézek a nagybányai hívőknek mondott prédikációból: „Régi bevett furcsa kelepccs kérdés az keresztények: hogy ugyan többet lát-e az, aki vagy egyik szemével vak, avagy azt behunyta, mint sem az, aki mind a kettőt nyitva tartja? Mely kérdésre azt szoktuk nyájas tréfából felelni, hogy az egy szemmel néző ember többet lát, mint sem a kétszemű, mivel annak mind a két szemét látja, de ez viszont csak egyet szemlélhet: és így az egy szemnél több a kettő. Játékos tréfának lenni véltem én ezt mindeddig keresztények, de ha a lelki dolgokra, és lelki szemekre fordítom nyilvánvalóan igaz. Szent Lukács evangelistának e mai szent Evangéliomban feljegyzett szavai szerint: Ha a szemed, úgy mond, együgyű lesz, azaz, egy lesz, az egész tested világos lesz: ha pedig álnok, vagyis kettőzű lesz, a tested is setét lesz. (...) Ezzel a jó szándékkal, együgyű szemmel leginkább fényesked, világoskoda e mai dicsőséges Szent Márton püspök is akkoron, midőn az ügyefogyott, hideg vette mezítelen koldusnak, nem tudván egyebet nyújtani, az önnön maga testéről palástját levagdalván, lehasogatván mezítelenségének bétakargatására ajándékozta, elméjében forgatván Krisztusnak ama mondását: mezítelen voltam, és befödöttetek engem (Mat. 25.26).”

A könyv jól illeszkedik a 2013-ban indított „Lelkiségtörténeti források” sorozatba, amelynek két korábbi tagja is foglalkozik prédikációkkal és népénekekkel (*Magyar bencések prédikációi a 17–18. század fordulóján és Szent Anna tisztelete Magyarországon a barokk korban*). A jelen kötetet egyaránt érdeklődéssel forgathatja a nagyközönség és a barokk kor kutatója, aki kíváncsi Szent Márton alakjának változásai, a prédikációk toposzai és a népénekek variánsai iránt. (Vál., sajtó alá rend. és bev. Szelestei N. László; MTA – PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016, Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti források 5.)

TÜSKÉS ANNA

SOMMAIRE*In memoriam Ágnes Nemes Nagy (1922–1991)*

- GYŐZŐ FERENCZ: L'intégrité de l'oeuvre poétique de Ágnes Nemes Nagy
 ATTILA BUDA: Poèmes de Rilke dans la traduction hongroise de Ágnes Nemes Nagy
 EMESE KELEMEN: Ágnes Nemes Nagy et Miklós Mészöly
 ■ Poèmes de Mari Falcsik, Attila Jász et János Marno
 MARCELL MÁRTONFFY: Péter Esterházy et la tradition catholique
 MELINDA VÁSÁRI: L'«art poétique» de Miklós Mészöly et de Géza Ottlik
 ZSUZSA TAKÁCS: János Aszalós (1931–2016)
 ■ Entretien avec Thierry Loisel

INHALT*In memoriam Ágnes Nemes Nagy (1922–1991)*

- GYŐZŐ FERENCZ: Die Integrität des dichterischen Lebenswerkes von Ágnes Nemes Nagy
 ATTILA BUDA: Gedichte Rilkes in der ungarischen Übersetzung von Ágnes Nemes Nagy
 EMESE KELEMEN: Ágnes Nemes Nagy und Miklós Mészöly
 ■ Gedichte von Mari Falcsik, Attila Jász und János Marno
 MARCELL MÁRTONFFY: Péter Esterházy und die katholische Tradition
 MELINDA VÁSÁRI: Die „Ars poetica“ von Miklós Mészöly und Géza Ottlik
 ZSUZSA TAKÁCS: János Aszalós (1931–2016)
 ■ Gespräch mit Thierry Loisel

CONTENTS*In memoriam Ágnes Nemes Nagy (1922–1991)*

- GYŐZŐ FERENCZ: The Integrity of the Poetic Oeuvre of Ágnes Nemes Nagy
 ATTILA BUDA: Rilke's Poems in Hungarian Translation by Ágnes Nemes Nagy
 EMESE KELEMEN: Ágnes Nemes Nagy and Miklós Mészöly
 ■ Poems by Mari Falcsik, Attila Jász and János Marno
 MARCELL MÁRTONFFY: Péter Esterházy and the Catholic Tradition
 MELINDA VÁSÁRI: The „Ars Poetica“ von Miklós Mészöly and Géza Ottlik
 ZSUZSA TAKÁCS: János Aszalós (1931–2016)
 ■ Interview with Thierry Loisel

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Munkatársak: BENDE JÓZSEF, DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG, HAFNER ZOLTÁN, LÁZÁR KOVÁCS ÁKOS, PUSKÁS ATTILA

Szerkesztőbizottság: HORKAY HÖRCHER FERENC, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, KISS SZEMÁN RÓBERT,

POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ Szerkesztőségi titkár és tördelő: NÉMETH ILONA

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft., Ügyvezető igazgató: Katona Szilvia

Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Piarista köz. 1. IV. em. 420. Telefon: 317-7246; 486-4443; Fax: 486-4444. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://www.vigilia.hu>; E-mail cím: vigilia@vigilia.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág, a Magyar Lapterjesztő Zrt. és alternatív terjesztők.

A Magyar Posta Zrt. postacíme: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármelyik postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt. fenti elérhetőségein.

A Vigilia csekkszámja száma: OTP V. ker. 11707024–20373432. Előfizetési díj: egy évre 5.640,- Ft, fél évre 2.820,- Ft, negyed évre 1.410,- Ft. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.). Ára: EU országok: 18.000,- Ft/év vagy 100,- USD, illetve ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10–14 ÓRA.

KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA

Ára: 550 Ft

VIGILIA

SZEMLÉ

- Könyvek között
FECSKE CSABA Szárnyaim nőnének
- Könyvek erkölcsi zsenikről és áldozatokról
GILLES EMERY A Szentháromság. Teológiai bevezetés a katolikus szentháromságban
- Isten és a valóság. Teológiai kisesszék
GÖRFÖL TIBOR Barokk prédikációk és népénekek
■ Szent Márton püspökről

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Deák Viktória Hedvig, Gáspár Csaba László,
Lázár Kovács Ákos, Papp Emese,
Rónay László és Tüskés Anna

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- A Vigilia körkérdése
- A reformáció emlékéve
- Görföl Tibor, Makai Péter,
Mezei Balázs és Nagy Eszter tanulmánya
- Falcsik Mari, Horkay Hörcher Ferenc,
Murányi Zita, Saitos Lajos, Tomaji Attila,
Vasadi Péter és Vörös István írása

nka

Nemzeti Kulturális Alap

9 770042 602005